

Дослідження за актуальними проблемами АПК

УДК 633.88 (чорн.) (292.485)(1-15)

Хоміна В., док-р с.-г. наук, доцент, Дорошенко О., канд. с.-г. наук, доцент (Подільський державний аграрно-технічний університет)

Чорнушка посівна (*nigella sativa*) – в умовах Лісостепу Західного

У статті наведено оптимальні параметри вирощування чорнушки посівної (*nigella sativa*) в умовах Лісостепу Західного. Встановлено, що максимальну урожайність чорнушки посівної – в межах 0,85-1,21 т/га можливо отримати з шириною міжрядь 15 см і нормою висіву 50 схожих насінин на погонний метр за збирання однофазним способом. За результатами досліджень отримано поліноміальну кореляційно-регресійну модель урожайності насіння чорнушки посівної залежно від ширини міжрядь та норми висіву. Модель має протилежну спрямованість, тобто найбільша величина теоретичної урожайності насіння на рівні 1,03 т/га зафіксована за мінімальної ширини міжрядь 10 см, а розширення міжрядь до 40-50 см негативно впливає на рівень розрахункової урожайності, оскільки спостерігається її зменшення до 0,53-0,62 т/га або в 1,7-1,9 раза. Показана також модель взаємозв'язків економічних показників технології вирощування чорнушки посівної залежно від рівня врожайності насіння.

Ключові слова: чорнушка посівна, норма висіву, ширина міжрядь, спосіб збирання, урожайність, модель.

Вступ. Існує близько двадцяти видів чорнушки, три з них в Україні. Крім того культивуються два середземноморські види – чорнушка посівна (*N. sativa* L.) та чорнушка дамаська (*N. damascena* L.). Усі види чорнушки декоративні та медоносні [1]. Рослина має ряд інших назв: чорний коріандр, чорний кмин, чорнуха, римський коріандр [2], але найцікавішу назву цій рослині

дали жителі Великобританії – Love-in-Mist (любов у тумані) [3].

У насінні чорнушки посівної міститься 0,5-1,5 % ефірної олії, 30-40 % жиру, крохмаль, глікозиди, сапоніни, алкалоїд нікелін, гіркі речовини, провітамін А, вітаміни: групи В, С, Е, РР макро- та мікроелементи: кальцій, залізо, натрій, калій, мідь, цинк, фосфор, гіркі,

а також біологічно-активні речовини [4, 5].

Чорнушка посівна здавна використовувалась для лікувальних потреб. Гомеопати давно використовують настоянку чорного кмину як чудовий засіб проти проблем травного тракту. Олія чорнушки посівної збільшує кількість молока в матерів годувальниць. Її застосовують для лікування бронхіальної астми, як протиглислиний, заспокійливий, протизастудний засоби. Особливо позитивний ефект олія чорнушки має на шкіру, вона відновлює шкірний імунітет, запобігає старінню, усуває застійні процеси в кровоносних судинах шкіри, має антиоксидантну дію [6, 7]. І це далеко не весь перелік цілющих властивостей цієї культури, отже слід розширювати посівні площі в різних зонах вирощування.

Урожайність насіння чорнушки посівної залежно від досліджуваних факторів, т/га

Ширина міжрядь, см	Норма висіву насіння, шт./м пог.	Роки							Середнє за роки досліджень	± до контролю
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014		
Однофазне збирання (С)										
15	50	1,50	1,49	1,51	1,26	1,65	1,39	1,42	1,46	0,91
	30	1,20	1,12	1,15	0,85	1,21	0,97	0,92	1,06	0,51
	10	0,44	0,47	0,50	0,25	0,51	0,42	0,42	0,43	-0,12
30	50	1,16	1,19	1,20	0,94	1,21	1,11	1,10	1,13	0,58
	30	0,75	0,77	0,81	0,55	0,80	0,72	0,71	0,73	0,18
	10	0,42	0,44	0,47	0,22	0,47	0,40	0,38	0,40	-0,15
45	50	0,92	0,97	0,96	0,67	0,92	0,83	0,82	0,87	0,32
	30	0,62	0,66	0,68	0,43	0,67	0,61	0,60	0,61	0,06
	10	0,30	0,30	0,33	0,16	0,36	0,30	0,28	0,29	-0,26
Двофазне збирання (С)										
15	50	1,35	1,36	1,38	0,16	1,50	1,25	1,28	1,33	0,78
	30	1,07	1,02	1,05	0,78	1,10	0,95	0,83	0,98	0,43
	10	0,39	0,42	0,43	0,23	0,47	0,40	0,38	0,39	-0,16
30	50	1,14	1,08	1,08	0,85	1,09	1,0	1,09	1,02	0,47
	30	0,69	0,69	0,73	0,51	0,72	0,65	0,64	0,66	0,11
	10	0,38	0,39	0,43	0,20	0,43	0,35	0,34	0,36	-0,19
45	50	0,83	0,87	0,90	0,61	0,83	0,74	0,74	0,79	0,24
	30(К)	0,56	0,59	0,62	0,38	0,61	0,55	0,54	0,55	-
	10	0,27	0,31	0,30	0,15	0,32	0,27	0,25	0,27	-0,28
НІР ₀₅ , т/га		0,07	0,04	0,05	0,04	0,05	0,05	0,06		
А		0,07	0,04	0,05	0,04	0,05	0,05	0,06		
В		0,06	0,04	0,04	0,03	0,04	0,04	0,05		
С										

Дослідження в зоні Лісостепу з питань агротехніки вирощування цієї культури нам не відомі, проте є наукова робота, присвячена цій проблемі, виконана в умовах Передгірського степу Криму. М.М. Макрушин, В.Є. Астаф'єва вивчали строки і способи збирання чорнушки посівної [8]. Питаннями строків, способів сівби та норм висіву чорнушки посівної в умовах Центрального Полісся України (Житомирська обл.) займалися Світельський М.М., Федючка М.І., Рибальченко С.Л. Порівняльна оцінка сортів чорнушки посівної з метою використання вегетативної маси як товарної зелені покладено в основу досліджень Улянич О.І. [9].

Мета досліджень – виявити оптимальні параметри вирощування чорнушки посівної в умовах Лісостепу Західного і визначити теоретичну урожайність насіння культури шляхом кореляційно-регресійного моделювання залежно від досліджуваних факторів.

Результати досліджень. Під чорнушку посівну бажано відводити чисті від бур'янів, добре освітлені та родючі ділянки. Кращі попередники – чисті і зайняті пари або озимі зернові культури. Основний обробіток ґрунту складається з дискування на глибину 6-8 см, вирівнювання поверхні, глибокої оранки на 28-30 см та пізнього чизелювання ґрунту (за можливості). Весняний обробіток полягає в ранньовесняному борошнуванні та передпосівній культивуванні ґрунту. До висіву культури слід застосовувати один із ґрунтових гербі-

цидів (трифлурекс 240 (6-12 л/га), тrefлан 480 (3-6 л/га), тарга (1-2,5 л/га)).

Завдання наших досліджень полягало у встановленні оптимального співвідношення між кількістю рослин на одиниці площі та індивідуальною продуктивністю рослин, тому максимальну урожайність з гектара було отримано у посівах з шириною міжрядь 15 см із нормою висіву 50 шт. на метр погонний, урожайність у разі однофазного збирання на цьому варіанті в середньому за роки досліджень складала 1,46 т/га (табл. 1).

Як у середньому за сім років, так і в розрізі років спостерігалась тенденція до зменшення урожайності насіння чорнушки посівної зі збільшенням ширини міжрядь.

Проводячи структурний аналіз пробних снопів встановили, що більша кількість насіння формувалась у середніх за розміром листянок, а найбільш крупні плоди характеризувались незначною кількістю насіння.

Кількість рослин у варіантах суцільного рядкового посіву з шириною міжрядь 15 см і нормою висіву 3 млн. 333 тисяч схожих насінин на гектар на кінець вегетації складала близько 2 млн. 841 тис. рослин на гектар, тому значна кількість рослин та індивідуальна про-

дуктивність 0,67 грама з рослини забезпечили найвищу урожайність насіння.

Щодо способів збирання, слід зазначити, що втрапи були як у роздільному збиранні, так і в прямому комбайнуванні через висипання насіння з отворів листянок, які знаходяться на верхівці плода, але в двофазному збиранні втрат було більше і урожайність поступалася однофазному збиранню на 0,08-0,19 т/га.

Встановлено, що кореляційно-регресійна модель урожайності насіння чорнушки посівної залежно від ширини міжрядь та норми висіву має протилежну спрямованість (рис. 1).

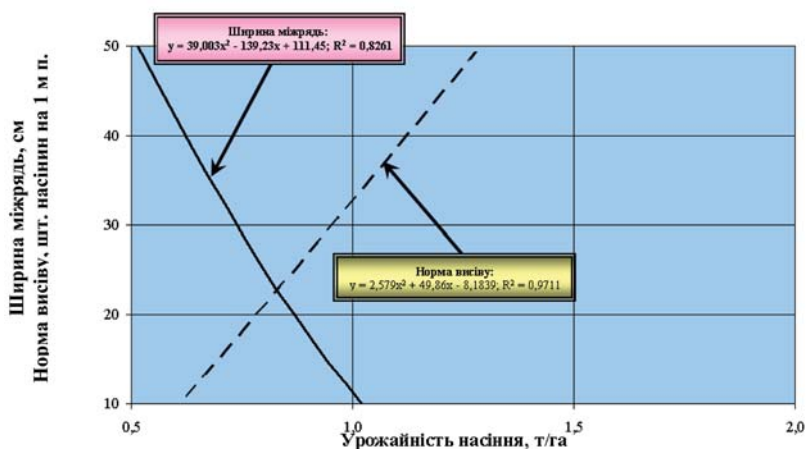

Рис. 1 – Поліноміальна кореляційно-регресійна модель урожайності насіння чорнушки посівної залежно від ширини міжрядь та норми висіву

Найбільша величина теоретичної урожайності насіння на рівні 1,03 т/га зафіксована за мінімальної ширини міжрядь 10 см. Розширення міжрядь до 40-50 см негативно впливає на рівень розрахункової урожайності, оскільки спостерігається її зменшення до 0,53-0,62 т/га або в 1,7-1,9 раза.

Збільшення норми висіву проявилось зовсім по іншому. Так, з нормою висіву 10 шт. насінин на 1 м. п. теоретична врожайність дорівнює 0,63 т/га, а з її збільшенням до 40-50 шт. насінин на погоний метр – цей показник зростає до 1,18-1,25 т/га, тобто на 46,6-49,5 %.

Нейронна мережа продуктивності чорнушки посівної характеризувалася максимальним насиченням прямої позитивної взаємодії факторів, які були прийняті для побудови моделі продуктивності рослин (рис. 2).

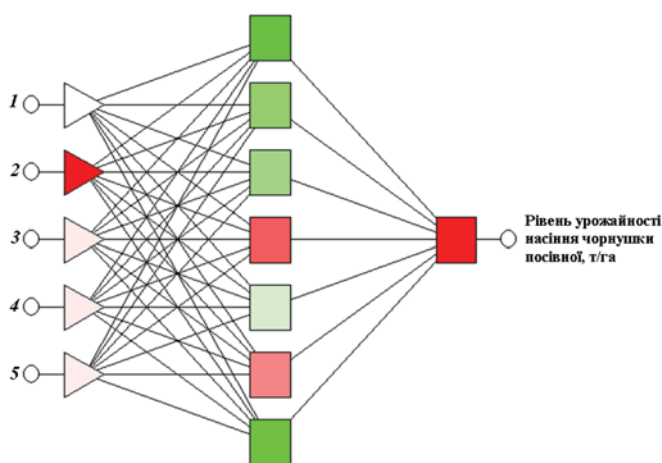

Рис. 2 – Нейронна мережа продуктивності чорнушки посівної (архітектура : РБФ 5:5-7-1:1; N = 5; продуктивність навчальна = 0,0995; контрольна продуктивність = 0,1479; тестова продуктивність = 0,3865) залежно від агротехнічних та природних факторів: 1 – ширина міжрядь, см; 2 – норма висіву насіння, шт./м.п.; 3 – сума ефективних температур понад 10оС, оС; 4 – тривалість сонячного сйва, год.; 5 – кількість атмосферних опадів, мм

Прихований шар, який складається з радіальних

функцій, має найбільше варіювання від слабкої дії на п'ятому рівні (блідо-зелене забарвлення) в останній тріаді до істотної (червоне забарвлення) на четвертому рівні.

Розрахунки економічної ефективності вирощування чорнушки посівної з урахуванням досліджуваних чинників показали, що сівба чорнушки суцільним рядковим способом за норми висіву 50 та 30 насінин на метр погоний виявилась найбільш ефективною, рівень рентабельності на цих варіантах у однофазному збиранні становив 551-372 і 421-284 % – у двофазному.

Математичне моделювання дозволило виявити високий рівень наростання розрахункового чистого прибутку зі збільшенням величини врожаю чорнушки посівної (рис. 3).

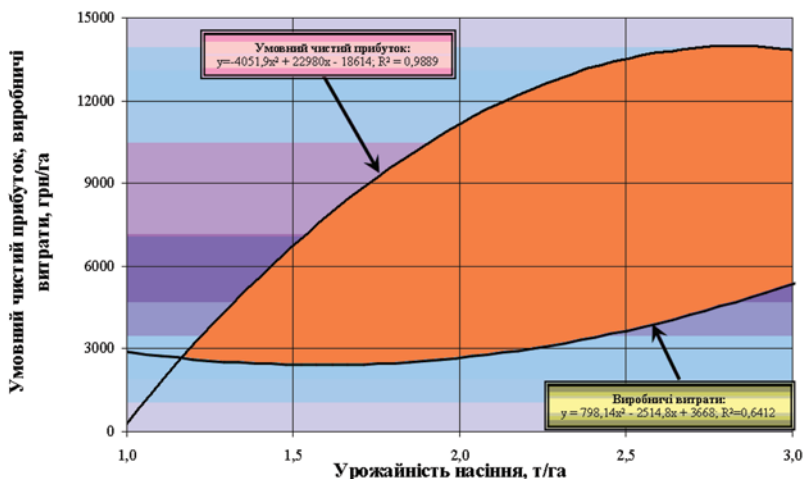

Рис. 3 – Кореляційно-регресійне моделювання взаємозв'язків економічних показників технології вирощування чорнушки посівної залежно від рівня врожайності насіння

За формування врожайності 2,1-2,2 т/га чистий прибуток може перевищити 12 тис. грн/га, але таке зростання відмічається лише до 2,7 т/га, а в подальшому цей економічний показник зменшується. Навпаки, мінімізація виробничих витрат до 2800-3000 грн/га прогнозується за врожайності в діапазоні від 1,3 до 2,2 т/га, коли витрачається найменша кількість грошей на формування одиниці врожаю.

Щодо вивчення окремих параметрів вирощування лікарських рослин, дослідження виконувались на інших культурах аналогічного напрямку використання, зокрема, на сафлорі красильному і коріандрі посівному [10, 11].

Висновки: максимальну урожайність насіння чорнушки посівної 1,46 т/га було отримано у посівах з шириною міжрядь 15 см і нормою висіву насіння 50 штук на погоний метр рядка за однофазного збирання врожаю.

Список літератури

1. Дудченко Л.Г. Пряно-ароматические и прянокусовые растения: Справочник / Л.Г. Дудченко, А.С. Козьяков, В.В. Кривенко. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.

2. Кортиков В.Н. Полная энциклопедия лекарственных растений / В.Н. Кортиков, А. В. Кортиков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 797 с.

3. Імам Хельмі А. Фахурі. Імуностимулюючі властивості чорнушки посівної (*Nigella sativa*), її препаратів та їх застосування при вакцинації проти ньюкаслської хвороби: дис... канд. вет. наук: 16.00.03 / УААН, інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини. – Харків, 2004. – 18 с.

4. Жарінов В.І. Вирощування лікарських, ефіро-олійних, пряно-смакових рослин / В. Жарінов, А. Остапенко. – К.: Вища школа, 1994. – 230 с.

5. Солодовніченко Н.М. Чорнушка / Н.М. Солодовніченко // Фармацевтична енциклопедія. 2 вид. – К.: Моріон, 2010. – С. 1598-1599.

6. Державна Фармакопея України / Державне підприємство «Науково-експертний фармакопейний центр». – 1-е вид. – Доп. 3. – Харків: ДП «Науково-експертний фармакопейний центр», 2009. – 280 с.

7. Державна Фармакопея України / Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». – 1-е вид. – Доп. 4. – Харків: ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2011. – 540 с.

8. Макрушин Н.М. Динамика урожайности семян чернушки посевной и подорожника блошного / Н.М. Макрушин, В.Е. Астафьева, Т.Ю. Майорова. – Симферополь, 2007. – Вып. 1. – С.195–199. (Наук. праці ПФ «КАТУ» НАУ: с.-г. науки).

9. Ульянич О.І. Науково-теоретичне обґрунтування технології вирощування зелених і пряно-ароматичних рослин в Лісостепу України: автореф. дис... докт. с.-г. наук: 06.01.06 / О.І. Ульянич; Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – 40 с.

10. Хоміна В.Я. Агротехнічні аспекти вирощування сафлору красильного (*Carthamus tinctorius* L.) в умовах південної частини Лісостепу Західного / В.Я. Хоміна // Науково-виробничий журнал «Техніка і технології АПК» – Біла Церква, 2013. – №10 (49). – С. 30-32.

11. Хоміна В.Я. Обґрунтування елементів технології вирощування коріандру посівного (*Coriandrum sativum*) в умовах Лісостепу Західного / В.Я. Хоміна // Науково-виробничий журнал «Техніка і технології АПК» – Біла Церква, 2014. – №3 (54). – С. 16-19.

Аннотация. В статье приведены оптимальные параметры выращивания чернушки посевной (*nigella sativa*) в условиях Лесостепи Западной. Установлено, что максимальную урожайность чернушки посевной – в пределах 0,85-1,21 т/га можно получить при посеве с шириной междурядий 15 см нормой высева 50 всхожих семян на погонный метр при уборке однофазным способом. По результатам исследований получено полиномиальную корреляционно-регрессионную модель урожайности семян чернушки посевной в зависимости от ширины междурядий и нормы высева. Модель имеет противоположную направленность, то есть наибольшая величина теоретической урожайности семян на уровне 1,03 т/га зафиксирована при минимальной ширине междурядий 10 см, а расширение междурядий до 40-50 см негативно влияет на уровень расчетной урожайности, так как наблюдается ее уменьшение до 0,53-0,62 т/га или в 1,7-1,9 раза. Показана также модель взаимосвязей экономических показателей технологии выращивания чернушки посевной в зависимости от уровня урожайности семян.

Summary. The article presents the optimum parameters of *nigella* seed (*nigella sativa*) growing in the terms of Western Forest-Steppes. It has been established that the maximum yield of *nigella* seed - within 0,85-1,21 t / ha may be obtained at sowing with row spacing of 15 cm, seeding rate 50 similar seeds per linear meter at single-phase method of harvesting. According to the research it has been received polynomial correlation-regression model of *nigella* seed yields depending on row spacing and seeding rate. The model has the opposite direction, that is the greatest value of the theoretical yield of seeds at level of 1,03 t / ha was recorded with a minimum row spacing of 10 cm between rows and rows expand to 40-50 cm has negative impact on the estimated level of productivity, as it is observed its reduction to 0,53 -0,62 t / ha or at 1,7-1,9 times. It has been shown also a model of relationship between economic indicators of *nigella* seed growing technology depending on the level of seed yield.

Стаття надійшла до редакції 19 жовтня 2015 р.